

UOT 336.201

Nəzrin Kərimova

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, Azərbaycan
magistrant
nazrinkerimova98@gmail.com*

Elmi rəhbər: Vüsalə Babayeva

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, Azərbaycan
i.ü.f.d.
vusalababayeva2212@gmail.com
ORCID: 0009-0006-3144-8686*

GƏLİR VERGİ SİSTEMİNİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında səmərəli gəlir vergi təşkilinin nəzəri məsələlərinə baxılmışdır. Cəmiyyətin iqtisadi inkişafında gəlir vergi sisteminin səmərəli təşkili çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə də fiziki şəxslərin gəlir vergisi dövlət vergi mükəlləfiyyətləri içərisində ağırlıq təşkil edir. Məhz bu baxımdan da mütəmadi olaraq gəlir vergisi sistemində innovativ inkişaf nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Bu istiqamətdə məqalədə vergi ödəyicisinin elektron hesablaşmaları, maliyyə (mühasibat) məlumatları və xüsusi proqram təminatı vasitəsilə vergi yoxlamalarının aparılması kimi iqtisadi məsələlər araşdırılmışdır, ölkədə səmərəli gəlir vergi təşkilinin nəzəri məsələlərinə baxılmışdır. Eyni zamanda ölkəmizdə vergi sisteminin formalaşmasında dövlət əhəmiyyəti kimi iqtisadi məsələlər təhlil edilmişdir. Müasir iqtisadi şəraitdə bazar islahatlarının həyata keçirilməsində səmərəli vergi tutma sistemi yaradılmasının zəruriliyi qeyd olunmuşdur.

Məqsəd – Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrdə gəlir vergisi sisteminin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi yollarının öyrənilməsindən ibarətdir.

Metodologiya – tədqiqat işində istisadi, statistik və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrdə gəlir vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə dair təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *gəlir vergisi, vergi sistemi, nəzəri əsaslar, iqtisadi inkişaf, sahibkarlıq fəaliyyəti, müəssisələr, islahatlar*

Giriş

Azərbaycan Respublikasında səmərəli vergi sisteminin formalaşması dövlət əhəmiyyətli əsas iqtisadi məsələlərdən biridir. İqtisadiyyatda bazar islahatlarının həyata keçirilməsi səmərəli vergi tutma sistemi yaratmadan qeyri mümkündür. Məlumdur ki, müasir dövrdə bütün dünyada, o cümlədən Azərbaycanda vergilər hesabına dövlət büdcəsi formalaşdırılır. Deyilən fikrə bir də onun əlavə edilməsi yerinə düşərdi ki, sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı ölkələrində vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, qiymət artımının nizamlanmasında, infilyasiyanın yüksəlməsinin qarşısının alınmasında həyata keçirilən tədbirlərdə mühüm yer tutur.

Belə bir zəmində qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə-iqtisadi sisteminin müasir vəziyyətində vergi gəlirlərinin toplanılmasının xüsusi aktualıq qazanmaqdadır. Ümumiyyətlə, vergi daxil olmalarının müasir səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və ölkə büdcəsinə vergi daxil olmalarının artırılması öz növbəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə vergi potensialının dəqiq hesablanılmasını zəruri edir.

Göründüyü kimi, vergi istehsal münasibətlərinin spesifik forması kimi ictimai istehsalın əsas amillərinə təsir göstərir. Mərkəzləşdirilmiş qaydada pul fondunun toplanılması zamanı dövlət, təsərrüfat subyektləri və əhali arasında formalaşan münasibətlər vergi münasibətləri adlanır.

Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- dövlət vergisi;
- Muxtar Respublikanın vergisi;
- yerli vergilər.

Dövlət vergisinin bütün Azərbaycan ərazisində yığımı həyata keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının vergiləri Naxçıvan Respublikasının qanunları ilə təsbit olunur və Muxtar Respublika ərazisində yığımı reallaşdırılır.

Yerli vergilər bələdiyyələr tərəfindən təsbit olunur və bələdiyyələrin ərazilərində yığımı təşkil olunur. Vergi məbləğlərinin aşağıdakı formada yığımı təşkil olunur:

1) vergilərdən birbaşa mənbədən toplanılması nəzərdə tutulur (mənfəət və ya gəlir əldə etməzdən öncə yığımı təşkil olunur);

2) Bəyannamələr əsasında (vergilər mənfəət əldə edildikdən sonra toplanılır).

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən dövlət vergiləri (Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər nəzərdə tutulur) dedikdə aşağıdakı vergi növləri nəzərdə tutulur:

1. fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
2. hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
3. əlavə dəyər vergisi;
4. aksizlər;
5. hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
6. hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
7. yol vergisi;
8. mədən vergisi;
9. sadələşdirilmiş vergi .

Naxçıvan Muxtar Respublikasına Muxtar Respublika ərazisində yığılan dövlət vergiləri aid edilir.

Yerli vergi növləri aşağıdakılardır:

- fiziki şəxslərdən tutulan torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlakından tutulan vergi;
- yerli təyinatlı tikinti işləri üçün nəzərdə tutulmuş mədən vergisi;
- bələdiyyənin ərazisində yerləşmiş müəssisələrdən alınan mənfəət vergisi.

Müasir iqtisadi şəraitdə gəlir vergi sistemi

Qeyd etmək lazımdır ki, gəlir vergi sistemini strukturuna görə aşağıdakı qrupa bölmək olar:

- Birinci qrupa ABŞ, Danimarka, Finlandiya, İsveç, Lüksemburq kimi ölkələr daxildir. Vətəndaşların və korporasiyalardan alınan gəlir vergisi ümumi vergi daxil olmalarında üstünlük təşkil edir;

- İkinci qrupa daxil olan ölkələrdə əsasən sosial ödənişlər üstünlük təşkil edir. Bu qrupa Avstriya, Almaniya, Niderland, Fransaya kimi ölkələri aid etmək olar.

- Üçüncü qrupa daxil olan ölkələrdə üstünlük əmtəə və xidmətlərdən alınan dolayısı vergilər təşkil edir. Həmin qrupa Yunanıstan, Portuqaliya, İslandiya kimi ölkələr daxildir.

- Dördüncü qrupa daxil olan ölkələrdə vergi ödənişlərinin hər hansı bir forması üstünlük təşkil etmir. Bu qrupa Belçika, İrlandiya, İtaliya, İspaniya, Norveç, Böyük Britaniya, İsveçrə kimi ölkələr daxildir.

Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin gəlir vergisi, əlavə dəyər vergisi, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər bütünlükdə dövlət vergi mükəlləfiyyətləri içərisində ağırlıq təşkil edir. Müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasını vergi daxil olmalarının strukturuna görə birinci qrupa daxil olan ölkələr qrupuna aid etmək olar. Digər tərəfdən qeyd etmək lazımdır ki, 2021-ci ildə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları üzrə 8.529,2 mln. manat vəsait daxil olub. Daxilolmaların həcmi proqnoza nisbətən 17,6 faiz, əvvəlki illə müqayisədə 15,5 faiz çox olub. Cəmi vergi daxilolmalarının cəmi büdcə gəlirlərində payı 2021-ci ildə 32,3 faiz təşkil edib. Bu göstərici 2020-ci ilin müvafiq göstəricisindən (29,9 faiz) 2,4 faiz çoxdur. Bu isə öz növbəsində son illərdə Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və müasirləşdirilməsi ilə əlaqədar xeyli işlər görülməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Həyata keçirilən tədbirlər içərisində ilk diqqəti cəlb edən vergi ilk tədbir vergi menementi ilə əlaqədar müəyyən işlərin görülməsidir. Vergi menecmentinin Avropa standartlarının çatdırılması istiqamətində ciddi işlər görülmüşdür. Vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında elektron əlaqələrin qurulması üçün müasir texnologiyalardan istifadə edilir.

Nəticədə Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin müasirləşdirilməsi, inzibati idarəetmə sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi son illərdə dövlət büdcəsinə vergilərdən vəsait daxil olmalarının səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb oldu. Burada əsas məqsəd iqtisadi sistemin tələblərinə cavab verən vergi inzibati sisteminin yaradılmasıdır. Azərbaycanda gəlir vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələsinə A.F.Musayevin [1, s. 237-240] çox sayılı əsərləri həsr olunmuşdur.

Lakin yenədə nəzərə almaq lazımdır ki, müasir gəlir vergi sistemi modernləşdirmə tələb edir. Nanatexnologiyalarının tətbiqi vergi inzibatçılığının yeni mərhələyə qədəm qoymasına səbəb olmuşdur. Hər şeydən öncə vergi ödəyiciləri, vətəndaşlar və digər şəxslər subyektiv münasibətdən, neqativ hallardan tamamilə azad olur. Vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı inam və işgüzar münasibətlər yaranır. Burada diqqəti cəlb edən məsələ elektron vergi inzibatçılığın respublika ərazisində bərqərar olmasıdır. Bu xüsusda e-auditlə bağlı məsələlər diqqəti cəlb edir.

Gəlir vergisi sistemində innovativ inkişaf

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, elektron audit vergi ödəyicisinin elektron formatda saxlanılan maliyyə (mühasibat) məlumatlarına xüsusi proqram təminatı vasitəsilə birbaşa və ya məsafədən çıxış imkanı yaradılmaqla aparılan vergi yoxlamasıdır [2, s. 27-40].

İnformasiya texnologiyaları dövründə e-auditin nəzarətedirici orqanlar tərəfindən tətbiqi qunauyğun prosesdir. Vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında vergi hesabatlarının təqdim olunmasından əvvəl və sonra informasiya əlaqəsi onların qarşılıqlı maraqlarına xidmət edir. Vergilərlə bağlı mübahisələrin yaranmasının qarşısının alınması və tez həll edilməsinə xidmət edir. Bütünlükdə vergi yoxlamaları tez bir zamanda həyata keçirilir. Bu isə öz növbəsində vergi ödəyicilərinin və vergi alanlarının ümumi məqsədidir.

Göründüyü kimi müasir dövrdə elektron vergi inzibatçılığı elə təşkil edilmişdir ki, vergi ödəyicilərinin bütün əməliyyatlarına, vergi ilə əlaqədar öhdəlikləriə real vaxt rejimində nəzarət etmək mümkündür. Müvafiq olartaq vergidən yayınma hallarını vaxtında

aşkar etmək mümkündür, dövlət büdcəsinə ödəmələrin təmin olunmasına şərait yarır.

Daha sonra qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda elektron audit-twinning in tətbiqinə 2011-ci ildən başlanılmışdır. Bu işdə Azərbaycan Vergilər Nazirliyinin məsləhətçisi Niderland Vergi Administrasiyasıdır. Layihənin dəyəri 1 milyon avro dəyərindədir, Avropa Komissiyası tərəfindən maliyyələşdirilir. Twinning Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin institusional inkişaf və texniki əməkdaşlıq sahəsində əməkdaşlıq formasıdır. Twinning sözü ingilis sözü əkz mənasını daşıyır. Bərabər hüquqlu əməkdaşlığın təsvir edilməsi üçün istifadə edilir. Bir qədər kənara çıxaraq qeyd edilməsi yerinə düşərdi ki, Avropa Komissiyası tərəfindən twinningin reallaşdırılmasına 1998-ci ildən başlanılmışdır. Həmin layihə çərçivəsində problemlərin müştərək həllinə çalışılır. Twinning layihəsinə 6 komponent daxildir:

- elektron auditin aparılması üçün hüquqi bazanın hazırlanması;
- proqram təminatının seçilməsi;
- elektron audit üçün məlumatlar bazasının yaradılması;
- metodologiyanın hazırlanması və e-auditorlar üçün treniqlərin keçirilməsi;
- elektron mühasibat praktikasının tətbiqinin inkişaf etdirilməsi;

Daha sonra Azərbaycanda 2020-ci ildə başlamış yeni Tvinning layihəsinin icrası ilə bağlı bəzi faktlar diqqəti cəlb edir. Həmin layihə 2020-ci ilin iyun ayından başlanılmış və 3 komponentdən ibarət olan layihə 22 ay davam etməklə tam icra edilmişdir [3, s. 37-43]. Sözü gedən Tvinning layihəsi ilə əlaqədar bir qədər ətraflı mühakimə yürüdək.

Vergilər Nazirliyi nəzarət sisteminin əsasını təşkil edən audit yoxlamalarının keyfiyyətinin artırılması və vergidən yayınma risklərinin azaldılması məqsədilə Avropa İttifaqının yardım aləti olan Tvinning proqramı çərçivəsində elektron audit sisteminin tətbiq edilməsi layihəsi üzrə prosesə başlanılmışdır. Belə ki, Avropa İttifaqlarının ekspertlərinin ölkəmizə səfərləri çərçivəsində artıq elektron audit sisteminin tətbiqinə dair Tvinning Fişinin (layihə təfsiri sənədi) son layihəsi hazırlanmışdır. Layihənin icrasına 2010-cu ilin sonlarında başlanılmışdır.

Hesab edirik ki, layihənin həyata keçirilməsi ilə vergi xidmətinin olduqca mühüm bir texniki yardım alması mümkündür. Bütün bunlar son nəticədə ölkəmizdə elektron audit sisteminin tətbiqinin sürətləndirilməsinə xidmət edir. Azərbaycanda elektron auditin tətbiqi ilə əlaqədar hazırda bir çox inkişaf etmiş ölkələrin e-audit sahəsində təcrübəsi öyrənilir və bu sistemin tətbiqi üçün fəaliyyət planı hazırlanır [4, s. 7-11].

Elektron auditin tətbiqi üçün müvafiq hüquqi bazanın yaradılması məqsədi ilə 2013-cü il yanvarın 1-də Vergilər Məcəlləsinə e-audit proseslərinin hüquqi əsaslarını tənzimləyən 13 yeni maddə daxil edilib [7, s. 54-60].

Göründüyü kimi, son illərdə, daha doğrusu XXI əsrin ilk on illiklərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminə müasirləşmə və modernləşmə istiqamətində nəzərəcarpacaq irəliləyişlər əldə edilmişdir.

Lakin yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi evolusiya yolu ilə həyata keçirilməlidir. Bunun üçün isə bir sıra məsələlərin həll edilməsi tələb olunur:

- Sabit, anlaşılan, rəşional vergi sisteminin yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilməsi;
- Vergi mexanizmləri rəşional fəaliyyət göstərməli
- Vergi güzəştləri və sənksiyalar optimallaşdırılmalı;
- Vergilərin həcmi müəyyənləşdirilərkən yerli sosial-iqtisadi şəraitin nəzərə alınmalı;
- Müəşsisələrin vergi borcları və digər daxil olmalar haqqında qanunun işlənilib hazırlanmalı;
- Vergilərin yığılmasında Vergilər Nazirliyinin rolunun artırılmalı;

- Ümumi vergi yükünün azaldılmalı.

Müvafiq olaraq vergi orqanlarının fəaliyyətinə daimi nəzarəti həyata keçirmək üçün audit, o cümlədən daxili audit sistemi gücləndirilməlidir. Nəticədə vergi sisteminin, vergi orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi xeyli yüksəlmiş olar [5, s. 13-34].

Nəticə

Müasir dövrdə gəlir vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün iki əsas yanaşma diqqəti cəlb edir. Bunlardan birincisi resurs yanşmasıdır ki, bu yanaşmada sosial iqtisadi nəticələrin sərf edilən resurslara nisbətində əsasən müəyyənləşdirilir. İkinci yanaşma məqsədli yanaşma hesab edilir ki, bu yanaşma təsbit edilən hansı vergi prosedurlarının yerinə yetirilməsi müəyyən edilir [6, s 3]. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında gəlir vergi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsində birinci yanaşmanın müddəalarından istifadə edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Ümumiyyətlə, gəlir vergi sisteminin səmərəli qurulması milli iqtisadiyyatın inkişafına əhəmiyyətli təsir edir. Gəlir vergi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanları ilə birsıra vəzifələrin həll edilməsi arasında ciddi əlaqə vardır: Bunlar aşağıdakılardır:

- Gəlir vergi sisteminin vahidliyinin bərqərar olması;
- Gəlir vergisinin bütüncü elementlərinin əlaqəsinin vahid mexanizminin təşkili;
- Dövlətin və sahibkarlığın maraqlarının qorunması;
- hüquqpozmalara görə məsuliyyət sistemi mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

Daha sonra nəzərə almaq lazımdır ki, Vergidən meydana gələn itirilmiş iqtisadi səmərə dövlət gəlirlərinin artdığı halda vergi ödəyicilərinin iqtisadi rifahının aşağı düşməsi deməkdir. Vergi qanunlarına əməl edilməsi itirilmiş iqtisadi səmərənin növlərindən biri hesab olunur. Vergi sisteminin inzibati yükü isə onun meydana gətirdiyi qeyri-səmərəliliyin bir hissəsidir.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H., Vergilər və vergitutma (dərslük), Bakı 2010, s. 4.
2. Мусаев, А.Ф., Формирование налоговой системы как основного инструмента модели экономического развития Азербайджана [Текст] /Мусаев Акиф Фархад оглы / Налоговые новости Азербайджана.-Баку.- № 9.-2011 г.-С.43-52
3. Мусаев, А.Ф. Особенности налоговой политики при стимулировании инновационной деятельности [Текст] // Мусаев Акиф Фархад оглы / Налоговые новости Азербайджана.-Баку.- № 1.-2012 г.- С.61-70
4. Ермоленко А. А., Зейналлы Т. Э. Оглы Совершенствование налоговой системы Республики Азербайджан в современных условиях // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2014. №45., с. 245-247
5. Алиева Р.О. Модернизация налоговой службы Азербайджанской Республики//ЭВД. 2018. №2 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-nalogovoy-sluzhby-azerbaydzhanskoj-respubliki> (дата обращения: 27.09.2022).
6. Номика и Калинина О.В. Оценка эффективности российской налоговой системы//Финансы и кредит. 2011. №11 (443). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-rossiyskoj-nalogovoy-sistemy> (дата обращения: 27.09.2022).
7. http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_dekabr2009/100097
8. <http://www.ictnews>

Nazrin Karimova
Scientific supervisor: Vusala Babaeva

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF THE INCOME TAX SYSTEM

Summary

Theoretical issues of the effective organization of income tax in the Republic of Azerbaijan are considered in the article. The effective organization of the income tax system is very important for the economic development of society. In particular, the income tax of individuals is a burden for state taxpayers. It is from this point of view that it is necessary to regularly monitor the innovative development of the income tax system.

In this direction, the article deals with such economic issues as conducting tax audits by means of electronic calculations of the taxpayer, financial (accounting) data and special software, as well as theoretical issues of the effective organization of income tax in the country. At the same time, such economic issues as the state's importance in the formation of the tax system in our country were analyzed. In modern economic conditions, the necessity of creating an effective system of tax collection during the implementation of market reforms is noted.

Purpose – Engaged in entrepreneurial activity in Azerbaijan from studying the modern state of the income tax system in enterprises and studying ways to improve it consists of.

Methodology – economic, statistical and comparative analysis methods were used in the research work.

The results of the study – with the activity of the entrepreneur in the country. Busy which is income tax system in enterprises on improvement and efficiency improvement suggestions have been made.

Keywords: *income tax, tax system, theoretical foundations, economic development, entrepreneurial activity, enterprises, reforms*

Назрин Каримова
Научный руководитель: Вусала Бабаева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОДОХОДНОГО НАЛОГА

Резюме

В статье рассмотрены теоретические вопросы эффективной организации подоходного налога в Азербайджанской Республике. Эффективная организация системы подоходного налога очень важна для экономического развития общества. В частности, подоходный налог физических лиц является бременем для государственных налогоплательщиков. Именно с этой точки зрения необходимо регулярно отслеживать инновационное развитие системы подоходного налога.

В этом направлении в статье рассматриваются такие экономические вопросы, как проведение налоговых проверок посредством электронных расчетов налогоплательщика, финансовых (бухгалтерских) данных и специального программного обеспечения, а также теоретические вопросы эффективной организации подоходного налога в стране. При этом были проанализированы такие экономические вопросы, как государственное значение в формировании налоговой системы в нашей стране. В современных экономических условиях отмечена необходимость создания эффективной системы сбора налогов при реализации рыночных реформ.

Цель – Занимается предпринимательской деятельностью в Азербайджане из изучения современного состояния системы подоходного налога на предприятиях и изучения путей ее совершенствования.

Методология – в исследовательской работе использовались методы экономического, статистического и сравнительного анализа.

Результаты исследования – деятельность предпринимателя в стране. Внесены предложения по усовершенствованию и повышению эффективности системы подоходного налога на предприятиях.

Ключевые слова: налог на прибыль, налоговая система, теоретические основы, экономическое развитие, предпринимательская деятельность, предприятия, реформы